

Хоню Вікторія Вікторівна
(творче псевдо – Вікторія Осташ)
член НСПУ, канд. філол. наук,
ст. викл. (доцент кафедри філології)
Київського національного університету театру,
кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого

**«Читання як творчість: особливості читання
студента, науковця та літератора»**

Науково доведено, що більшу частину інформації людина отримує через зоровий канал сприймання. Ми не лише роздивляємось усе довкола себе, спостерігаємо за рухомими і нерухомими об'єктами, розглядаємо їхні структурні елементи та деталі оздоблення, стежимо за пересуваннями живих істот і механізмів, певними змінами у природі та подіями довколишнього світу, але й використовуємо зір задля отримання текстової інформації. Недаремно сутності та особливостям читання як психофізіологічного та когнітивно-пізнавального процесу присвячено безліч наукових праць. Попри те, нині читання як вид інтелектуальної (тим більше – творчої) діяльності потребує своєї рідної реабілітації. Адже в нашу постінформаційну добу поступово нівелювалось серйозне ставлення до читання не лише професійного (з метою набуття загальноосвітніх та галузевих знань і формування відповідних навичок), але й читання з метою саморозвитку, світоглядного та естетичного чинника. Тому актуальність обраної теми не викликає сумнівів.

Метою цієї розвідки є доведення виняткової ролі читання як засобу самоідентифікації та самовдосконалення творчої особистості, беззаперечної переваги «людини, що читає» як активного суб'єкта сучасного соціуму, здатного

аналізувати, міркувати, приймати зважене і відповідальне, самостійне і нетривіальне рішення.

Головні завдання дослідження: узагальнення досвіду науковців, практиків та світового письменства щодо особливостей і засад читання з метою навчання, досягнення професійних, науково-дослідницьких та особистісних результатів, а особливо – «читання творчого»; визначення специфіки та методів оптимізації читання студента, науковця та літератора.

Об'єктом дослідження є процес і механізм читання, засоби і способи усвідомлення, осмислення та актуалізації прочитаного тексту, його якнайліпшого засвоєння, трансформації отриманих сенсів та ідей.

Головними джерелами є праці з психології, педагогіки, художні та літературно-критичні твори окремих представників письменницького цеху; особистий творчий та педагогічний досвід автора розвідки.

Очікуваний результат дослідження: реабілітація читання, формулювання рекомендацій зацікавленим творчим читачам.

З точки зору психології, читання – рецептивний вид мовленнєвої діяльності, який складається з техніки читання і розуміння. Тобто психофізіологічну основу читання становлять операції зорового сприйняття тексту та його розуміння.

Акт читання відбувається завдяки стрибкоподібним рухам очей вздовж рядка. Стрибкоподібність обумовлена необхідністю фіксації побаченого завдяки паузі, після чого поступальний рух очей продовжується до наступної паузи-фіксації. Розрізняють також прогресивні і регресивні рухи – тобто вперед по тексту, а потім – у зворотньому напрямку, задля уточнення деталей і аби переконатися в правильності прочитаного. Водночас відбувається осмислення тексту – смислова переробка сприйнятого на різних рівнях: співвіднесення значення слова зі значеннями інших слів; встановлення контекстуального значення; об'єднання слів у синтагми, синтагм – у речення, речень – в абзаци, зрештою – у цілісний мовленнєвий твір.

З психологічної точки зору процес сприймання та розуміння тексту безпосередньо пов'язаний з мисленням та пам'яттю [7, С. 188]. Читець сприймає текст, виділяючи в ньому найбільш суттєві ланки і синтезуючи їх в єдине ціле. При цьому логічна та механічна пам'ять допомагають мисленню. Одночасно здійснюється сприймання інформації та її осмислення. Ці складники процесу читання нерозривно пов'язані між собою: від якості сприймання залежить характер і рівень розуміння тексту, його точність, глибина і повнота [5].

Розрізняють два основних рівні розуміння тексту: рівень значення і рівень змісту (смислу). Перший пов'язаний із встановленням значень сприйнятих мовних одиниць та їх безпосередніх зв'язків, другий – з розумінням змісту тексту як цілісної мовної одиниці. Тому навички і вміння, що забезпечують розуміння тексту, умовно поділяють на дві групи (хоча процеси сприймання і осмислення відбуваються одночасно). Перша група – це навички, які, будучи пов'язаними з технічним аспектом читання, забезпечують безпосередній акт сприйняття графічних знаків та співвіднесення їх з відповідними значеннями; друга група – це вміння, які забезпечують смисловий аспект читання, тобто розуміння тексту як завершеного мовленнєвого твору. Такий рівень розуміння досягається лише за наявності гранично автоматизованих навичок техніки читання, що дає можливість читцю повністю зосередитись на смисловій переробці тексту.

На думку Ф. Сміта, для розуміння змісту тексту необхідні два види інформації: візуальна (з друкованого тексту) і невізуальна (розуміння мови, знання відповідних предметів, явищ, загальна здібність до читання, знання про світ). Чим більшою невізуальною інформацією володіє читець, тим менше візуальної інформації йому потрібно під час читання тексту і навпаки [10].

Процес осмислення також неоднорідний, адже включає в себе роботу пам'яті та цілу низку розумових операцій: порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизацію, антиципацію.

Важливим психологічним компонентом процесу читання є механізм вірогідного прогнозування, яке проявляється на смисловому і вербальному рівнях. Сміслові прогнозування – це вміння вгадати зміст тексту і зробити правильне припущення щодо подальшого розвитку подій за допомогою назви тексту, першого речення та інших сигналів тексту. Вербальне прогнозування – це вміння за допомогою першої букви вгадати слово, за допомогою перших слів – синтаксичну побудову речення, за допомогою першого речення – подальшу побудову абзацу. Читаючи текст, читець ніби забігає наперед, будує гіпотези про те, що буде далі, прогнозує події. Це явище антиципації розповсюджується не тільки на окремі слова, але й на синтагми і речення. Сміслові гіпотези виникають на підставі фактів та подій, про які йдеться в тексті. Готовність свідомості до сприйняття інформації спонукають читця згадувати, здогадуватися, припускати, тобто залучати здібності своєї довготривалої пам'яті, свого особистого і соціального досвіду.

Відповідно до вікових, особистісних, психологічних, освітніх, світоглядних та інших особливостей читача, С. Квіт пропонує класифікацію рівнів інтерпретації тексту: 1) філософський (з погляду відповідей на метафізичні питання, підготовки ґрунту для розгортання дискурсу або тих чи інших філософських стилів; 2) критико-філософський (тлумачення тексту пов'язане з відповідними філософськими передумовами, що проектується на певну ідеологію (наприклад, теорія архетипів К. Юнга або структуралізм Р. Барта); 3) ідеологічний рівень (на першому плані – вимоги до тексту, а не потреба його зрозуміти, відповідно – читач відштовхується від певної системи цінностей, «читає за схемою» того чи іншого напрямку (соцреалізм, постмодернізм тощо)).

Останнім часом усе більше місця в житті людини набуває візуальна інформація, перевага надається текстам на електронних носіях: відео- та аудіо-записам, екранізаціям та реміксам художніх творів. Здавалось би, яке це має значення: чи прочитати літературний твір, а чи переглянути фільм за ним, чи прослухати запис? Виявляється, таки важливо саме читати, адже побачений фільм

(екранізація у класичному розумінні, себто навіть близько до тексту оригіналу; ремікс, наприклад, осучаснений варіант чи режисерська версія) значно обмежують уявлення про зміст і позазмістові чинники літературного тексту (естетичну, світоглядну та інші його складові). Глядач бачить уже готову версію твору, тоді як читач повинен самостійно уявити прочитане, що є складнішим і значно розгалуженішим процесом, який, звісно, вимагає більшої попередньої підготовки читця, але і неймовірно розвиває його, наділяє необмеженими можливостями: аж до співавторства з письменником.

Напевно, найбільш хвилююча пора читання – дитинство. Перші враження від уперше прочитаних книжок дитинства незабутні і багато у чому визначальні. Латиноамериканський письменник Маріо Варгас Льюса у своїй нобелівській лекції «Похвала читанню і літературі» пригадуючи, що навчився читати у 5-річному віці, називає це найважливішим за все, що сталося в його житті. Тож і майже 70 років по тому він чудово пам'ятає «те диво, з яким слова з книжкових полиць перетворювались на образи, збагачуючи ...життя і ламаючи перепони часу і простору», адже «читання перетворило мрії на життя, а життя – на мрію: цілий літературний всесвіт опинився на відстані простягнутої руки від хлопчика, яким я тоді був». І саме завдяки дитячому читанню, зізнається письменник, він став автором. Його перші літературні спроби були продовженням прочитаних книжок, бо малюкові «було шкода розлучатися з героями або не подобалось завершення», і, певно, сам того не усвідомлюючи, тим самим він займався усе життя: «продовжував у часі – по мірі дорослішання і старіння – ті історії, які насичили ...дитинство захопленнями і пригодами» [6].

За французьким просвітителем Дені Дідро, «люди припиняють мислити, коли припиняють читати» та «ні про що не думає лише той, хто нічого не читає». Але ж важливо не просто читати, задля самого процесу, мабуть, набагато важливіше, що саме читати. Тут ми підходимо до поняття вибіркості читання, що напряду пов'язане з поняттям свободи, власне, є виявом цієї свободи. Пам'ятаєте, як

категорично висловився один із булгаківських героїв, персонаж оповідання «Собаче серце» доктор Преображенський: «ніколи не читайте радянських газет». «Жувачами мастил», «хапачами хвилин» і «заковтувачами порожнеч» називає читачів низькопробної преси Марина Цветаєва у поезії «Читачі газет».

Дуже влучно змальовує подібну «трапезу» герой повісті Германа Гессе «Степовий вовк» Гаррі: «Неймовірно, чого лишень не може проковтнути людина! Хвилин десять я читав якусь газету, уводячи в себе через очі “розумчик” якогось безвідповідального суб'єкта, котрий пережовує, а потім вивергає чужі слова, змочивши їх слюною, але так і не перетравивши. Цього я з'їв цілий стовпчик. А потім я зжер добрячий шматок печінки, вирізаний з тіла вбитого теляти...» [11]. Як бачимо, Гессе порівнює подібне читання (поглинання низькопробного, примітивного тексту) з фізіологічним процесом, що низводить людину до тваринного стану. А далі, для посилення контрасту, дає героєві можливість пригадати ті дивовижні зразки високого мистецтва (музики, живопису і літератури), які і справді стали джерелом неймовірно прекрасних образів, які, хоча і живуть у тисячах інших сердець, але чією батьківщиною, чийм зрячим оком і чутливим вухом» була виключно його душа. Відчутна різниця, чи не так?

Звісно, не лише (і не кожна) газета може стати прикладом «низького читива». Такими можуть виявитися і розтиражовані та розрекламовані книжкові томи з золотим тисненням на обкладинках. Тому так важливо читати лише достойну літературу, таку, що її справедливо вважають «більшою за розвагу, більшою за вправи для розуму, що загострюють сприймання і пробуджують критичний дух», таку, що «абсолютно необхідна для самого існування цивілізації», адже вона «оновлює і зберігає в нас найкращі риси людини» і, власне, й «необхідна тому, що світ без літератури був би світом без прагнень, ідеалів і непослуху, світом автоматів, позбавлених того, що робить людину людиною – здатності уявити себе на місці іншого, інших, що їх виліплено з глини наших мрій» [6].

Завдяки читанню, яке робить доступною будь-яку інформацію, передається досвід людства, нагромаджений у найрізноманітніших сферах трудової, творчої та соціально-культурної діяльності, розвивається інтелект, загострюються почуття, тобто людина навчається, розвивається, виховується. Читання, на думку С. Р. Плотнікова, «це життєохоронна функція культури. Це технологія інтелектуального відтворення у суспільстві. Це комунікативний посередник, живий діалог між нащадками і предками» [9, С. 9].

Безперечно, важливим моментом, який обумовлює читацький вибір, якість і результати процесу читання, є його мета, відповідно до якої корегуються завдання читача. Так, студент читає з метою повторити матеріал відповідної дисципліни; поновити забуте або заповнити лакуни попередніх етапів навчання; знайти цікавий матеріал з відповідного фаху; набути систематичних знань за рахунок самоосвіти тощо. Науковець читає з метою отримати нову інформацію (поглибити чи розширити власні знання); уточнити відомості (отримати довідку, або подивитися на проблему з іншої точки зору), знайти яскраві приклади (для досягнення більшої переконливості в обстоюванні своєї думки), підтвердити чи спростувати власні думки, ідеї, висновки; оцінити працю своїх колег тощо. Літератор читає з метою саморозвитку (розширення світогляду, збагачення фонових та спеціальних знань, відповідно до власних письменницьких запитів, прихильності до тих чи тих жанрів і стилів), отримання інформації щодо подій і відкриттів (у відповідній галузі та у світі загалом), книжкових новинок тощо; задля розуміння ситуації на книжковому ринку (наприклад, аби оцінити можливості конкурентів і позиціонувати власну нішу); уточнення чи пошуку деталей (необхідних для відтворення колориту (епохи, стилю, певної країни), характерів персонажів тощо).

Звісно, є певні «спільне поле» у цих трьох категорій читачів. Усі вони колись читають і для себе, себто – не з професійних міркувань, а задля задоволення, з естетичною метою. У цьому випадку результат читання залежить від того, чи вдасться їм абстрагуватися від своєї соціальної ролі – студента, науковця, літератора.

У будь-якому разі, ступінь творчості на кожному етапі читання не залежить виключно від фахового рівня людини, значну роль відіграє рівень читацької підготовки (читацький стаж, досвід попереднього читання і життєвий досвід, природні здібності та ступінь їхньої тренуваності тощо), умови читання, а також особливості виховання, психологічні та інші характеристики особистості.

Двоє людей, які одночасно читають одну й ту саму книжку – читають ніби різні книжки. Нема однакових прочитань. І в цьому також перевага книжки. Чим більше прочитань і потрактувань – тим книжка більш цікава, більш цінна.

В есеї «Читання» нобелівський лауреат Вінстон Хью Оден зауважує: «Читати – означає перекладати, оскільки досвід двох різних людей ніколи не збігається. Поганий читач як поганий перекладач: він буквальний там, де потрібний перифраз, та перифразовує там, де потрібна буквальна точність. Освіченість сама по собі при читанні не настільки важлива, значно важливіший якийсь інстинкт, – адже великі вчені часто виявлялись поганими перекладачами» [8].

Трьохступеневу читацьку ієрархію (за ставленням читача до гри з текстом як найбільш адекватною ознакою їхньої здатності до співтворчості з автором і розбудови текстуальних значень) запропонував Г. Гессе: 1) наївний читач, для якого книжка – інструмент читання («книга веде, читач іде слідом за нею»); 2) активний читач, який усе прочитане проектує на простір своєї уваги, творить асоціації і має потяг до глибинних рефлексій, але, вступаючи в гру з автором, усеж намагається будувати її за власними правилами; 3) свободолобний, вільний читач (за У. Еко – «ідеальний»), «беззастережний володар у царстві свого читання», той, хто «не шукає в книжці ні освіченості, ні розваг, – він вживає книжку, як і будь-яку іншу річ у цьому світі, як стимул, як поштовх і заохочення» [2, С. 124].

Якщо наївний читач оцінює твір (за певним критерієм, наприклад, насиченість якимись подіями чи описами), сприймає самого автора, його міркування чи трактування як єдино можливі, сприймаючи сюжет книги об'єктивно, як дійсність, другий тип (активний) цінує не стільки сюжет чи форму твору, скільки його

справжні, більш важливі цінності, розуміючи, що все, кожна річ, може мати не одне, а багато значень: якщо для першого книжка це хліб або постіль, щось звичайне, просте, то для другого раптом хліб може стати горою, у якій раптом утворюється тунель, а постіль може перетворитися на печеру, або сад; такий читач йде за автором і його твором не як кінь за кучером, але як мисливець, що відчув слід. Третій тип (волелюбний) вивертає нутром догори кожне слово, кожен вислів; для такого читача одкровенням може виявитися звичайна об'ява: «найщасливіша тріумфуюча думка може виникнути і з геть неживого слова, яке повертають і так, і сяк, граючи в його літери як в мозаїку» [2, С. 125—126].

Цей останній, третій рівень є водночас дуже небезпечним, якщо на ньому затриматися надовго, адже «коли наша фантазія й асоціативна спроможність перебувають на цій вершині, ми все одно сприймаємо не те, що написано на папері, а купаємося в потоці осяяння і хвилювання, що ллються на нас із прочитаного», а це «загрожує знищити в нас читача, загрожує знищенням літератури, знищенням мистецтва, світової історії», однак, не пройшовши через цей досвід (досвід вільного читання, коли, власне, читач «найбільш дорівнює до самого себе»), «ми будемо читати книжки і пізнавати науку і мистецтво тільки як учень читає граматику» [2].

Якщо повернутися до традиційної наукової термінології, тут ідеться про три головні завдання читання (і, відповідно – його прогнозовані результати). На першому рівні («наївний читач») вочевидь актуалізується пошукове, інформаційне, пізнавальне та (або) розважальне завдання, а результатом може бути віднайдення певної інформації, розширення знань про світ чи певну галузь (в залежності від інтересів і запитів читача), або, зрештою, емоційне та естетичне задоволення. На другому рівні («активний читач») найпоширенішим є світоглядне, дослідницьке, психолого-терапевтичне завдання, тож результатом такого читацького спілкування з твором може бути світоглядна зміна, розв'язання певної наукової проблеми, набуття нового життєвого досвіду, усвідомлення шляхів вирішення внутрішніх проблем тощо. Нарешті, на третьому рівні («вільний читач»), попри відсутність чітко

визначеного завдання (адже вільний, свободолюбний, ідеальний читач абсолютно нічим не має бути обмежений, навіть власними уявленнями про завдання читання), такого читача веде власна інтуїція, тож навіть вибір книжки може виявитися доленосним, і, відповідно, на читача може очікувати абсолютно непередбачуваний результат читання, аж до абсолютної зміни життєвої позиції, кардинального переосмислення сенсу життя. І лише ступінь готовності до творчого діалогу з літературним твором і його автором може слугувати показником глибини і стійкості можливих змін, переосмислень і перекодувань.

Мабуть, найвищим ідеалом результату читання є ситуація, змальована французьким митцем Мішелем Бютором у статті «Про моє лице»: «побачити твір іншого через себе, побачити себе через твори інших і всередині цих творів, відчутти себе читачем у величезній бібліотеці і водночас її частиною – книжкою, що стоїть на полиці» [1, С.IV].

Таким чином, читання як акт творчості зачіпає всі сфери психіки людини (розум, волю, уяву), тож і вимагає акумуляції не лише розумових (зادля розуміння логіки викладу, ходу авторської думки, охоплення загального змісту і осягнення смислу прочитаного), але й емоційних, душевних та духовних сил читача, усього його, без залишку. І лише такі люди, «справжні особистості, здатні на невтомну копітку працю душі і розуму, постійну емоційну та інтелектуальну напругу», як слушно висловився Г. Гессе, спроможні зробити світ кращим, і формування таких індивідів відбувається великою мірою завдяки читанню, мандрівці лабіринтами людського духу, уяви, фантазії [2].

Спираючись на традиційні підходи до вивчення читання як процесу і як творчого акту, а також на «особливу думку» неординарних читачів, визнаних майстрів художнього слова новітнього часу, ми зосередились передусім на більш сутнісній, змістовнішій стадії читання, коли вже вироблено певну навичку читати і розуміти, напрацьовано читацький досвід і читач прагне подальшого розвитку. Головними результатами цієї розвідки є не лише узагальнення багатоманітних

поглядів на читання, у всій багатогранності цього виду людської діяльності, але і розрізнення завдань і результатів читання, а також рекомендацій для стимуляції і розвитку його творчого складника.

Зокрема, важливо розвивати здібності читача, читати якомога більше; вдало обирати книжку для читання; правильно організовувати процес читання; читати вільно і неупереджено; всебічно переосмислювати прочитане, співвідносячи з власним досвідом, переконаннями, внутрішнім світом; по можливості – робити записи (фіксувати враження, асоціації, супутні думки, виписувати цитати тощо) і, звісно, не боятися експериментувати, відкривати нові і нові обшири неймовірного і безкінечного літературного світу.

Література:

1. Бютор Мишель. Роман как исследование. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 208 с.
2. Гессе Г. О чтении книг // Гессе Г. Письма по кругу. – М.: Прогресс, 1987.
3. Еко У. Поетика відкритого твору // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Л.: «Літопис», 2001.
4. Квіт С. Основи герменевтики. – К.: ВЦ «Академія», 2003.
5. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке / З.И. Клычникова. – М.: Просвещение, 1983. – 197 с.
6. Льюис Варгас Маріо. Похвала чтению и литературе. Нобелевская лекция // Иностранная литература. – 2011. – №6.
7. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / [кол. авторів під керівн. С.Ю.Ніколаєвої]. / Вид.2-е, випр. і перероб. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
8. Оден Уистен Хью. Чтение. Письмо. Эссе о литературе. Пер с англ.; сост. и вступ. статья Г. Шульпякова. – М.: Издательство Независимая Газета, 1998.
9. Плотников С. Н. Книжность как феномен культуры (материалы «круглого стола») / С. Н. Плотников // Вопросы философии. – 1994. – №7—8. – С. 9.
10. Smith F. Understanding Reading / F. Smith. – New York, Rinehart and Winston, 1982.
11. Гессе Г. Степовий вовк // http://loveread.ec/read_book
12. Глухов В. Психолінгвістика. Теорія мовної діяльності. – М.: АСТ, 2007 – 223 с. // <http://ibib.ltd.ua/psiholingvisticheskaya-harakteristika-pisma-35053.html>
13. Звичайне і фахове читання тексту // <http://osvita.ua/reports>
14. Навчання читання: [Лекція] // <https://leksii.com>

15. Проценко Н. В. Функціонально-психологічний механізм читання // <https://naub.oa.edu.ua/2012> : «Острозька академія», науковий блог.